

LİNGVİSTİK DEVIASIYA VƏ RİTORİK FİQURLARLA BAĞLI BƏZİ ANLAYIŞLAR

İ.Ə. Abbasov, Z.M. Bağırzadə

AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan
e-mail: idris.abbasov.2017@mail.ru

Xülasə. R ritorik fiqurlar sistemi bütün mümkün nitq aktlarının təsnifat prinsiplərini təklif edir. Məqalədə ikinci dərəcəli kommunikasiya qrammatikasından törəyən nitq fiqurlarının tədqiqinə geniş yer verilir. Çox sayda deviasiyaların təqdimatından və mövcud qaydaları pozan bu deviasiyaların dil formasının simasını dəyişməsi analiz olunur.

Açar sözlər: deviasiya, sıfır dərəcəsi, avtokorreksiya, izafilik, izotopiya, ritorik fiqurlar, semlər, invariant.

SOME CONCEPTS ABOUT LINGUISTIC DEVIATION AND FIGURES OF RHETORIC

I.A.Abbasov, Z.M. Baghirzadeh

*Institute of Linguistics ANAS, Baku, Azerbaijan
Azerbaijan University, Baku, Azerbaijan*

Abstract. The system of rhetorical figures offers principles of classification of all possible speech acts. The article gives ample space to the study of speech figure derived from secondary communication grammar. The presentation of a large number of deviations and the change in the shape of the language form of these deviations, which violate the existing rules, are analyzed.

Keywords: deviation, zero degree, autocorrection, redundancy, isotopy, rhetorical figures, sems, invariant.

НЕКОТОРЫЕ ПОНЯТИЯ О ЯЗЫКОВОЙ ДЕВИАЦИИ И РИТОРИЧЕСКИХ ФИГУРАХ

И.А.Аббасов, З.М. Багирзаде

*Институт языковедения, НАНА, Баку, Азербайджан
Университет Азербайджан, Баку, Азербайджан*

Резюме. Система риторических фигур предлагает принципы классификации всех возможных речевых актов. В статье уделяется особая места изучению фигур речи, образованных из грамматики вторичного общения. Анализируется предъявление большого количества девиаций и изменение языковой формы этих девиаций, нарушающих существующие правила.

Ключевые слова: девиация, нулевая степень, автокоррекция, нулевая степень, изотопия, риторические фигуры, семы, инвариант.

İstər dilçilikdə olsun, istərsə də elmin istənilən sahəsində müəyyən obyekt və hadisələrə aydınlıq gətirib onların tutarlı izahını vermək üçün müxtəlif prizmalardan yanaşaraq fərqli müstəvilərdə müvafiq terminlər sayəsində fikri əsaslandırmaq daha məqsədyönlü olur.

Məqalədə ritorik fiqurların *sıfır dərəcəsi*, *deviasiya*, *dəyişmə*, *marker*, *izafilik*, *avtokorreksiya* və *invariant* kimi anlayışları ayırd etmək üçün XX əsr fransız linqvist, filoloq və leksikoqrafı Jan Dübuanın “Ümumi ritorika” əsərinə əsas mənbə kimi istinad edəcəyik.

Sıfır dərəcəsi: 1) Qeyri-formal müəyyənləşdirmə. Deviasiya anlayışına dayanan istənilən nəzəriyyədə normanın, yaxud sıfır dərəcəsinin olması zəruridir. Lakin sonuncunu təyin etmək o qədər də asan deyildir. Ona görə də, bəzəksiz-düzəksiz “neytral” diskursun norma olmasını qəbul edərək qeyri-formal müəyyənləşdirmə ilə kifayətlənmək olar. J.Dübua

öz əsərində P.Qirodan gətirdiyi nümunəyə istinad edir və fonetik omonimləri aydınlaşdırır. Fikrimizcə, fransız dilindən gətirilmiş bu nümunə həm də sözün həqiqi mənasına dəlalət edir: “Un chat est un chat, et non un chas” (hərf. Pişik pişikdir, iynənin gözü deyildir, *chat* “pişik” və *chas* “iynənin gözü” eyni cür tələffüz edildiyindən fonetik omonim qismində çıxış edir). Analoji olaraq ingilis dilində külli miqdarda misallar göstərmək olaar. Məsələn, “*Scriptural Wisdom for the Weak This Week*” (Bu həftə zəiflər üçün müqəddəs yazı ilə bağlı müdriklik). Burada *Weak* “zəif”, *Week* (həftə) – fonetik omonim təşkil edir [11]. Verilmiş mətnin obrazlı olub-olmamasını təyin etmək həmişə asan olmur. Çünki ünvanlanan hər hansı məlumatın arxasında mətnaltı mənanın olduğunu inkar etmək olmaz; 2) Birmənalılığın sərhəddi. Həmçinin elmi dilin sıfır dərəcədə olması qəbul edilir. Bu nöqtəyi-nəzərdən yanaşsaq, asanlıqla anlamaq olar ki, elmi dilin əsas üsusiyyəti birmənalılıqdır (univocité). Daha geniş semlər məcmusunu təqdim edən sözlər bir tərəfdən, dilin başlıca semantik vahidləridirsə, digər tərəfdən, onlar diskursu yaradan materiallardır. Məlum olduğu üzrə, semlər dildə müstəqil şəkildə ifadə olunurlar. Bu zaman biz demək istədiyimizin vacib momentlərini əks etdirməyən əlavə semləri də diskursa daxil etməliyik. *Mütləq sıfır dərəcəsi* (degré zéro absolu) mühüm semlərdən ibarət diskursa, yəni bütün diskursu mənadan məhrum etməyərək semlər məcmusuna çevrilə bilərdi. Bu, yalnız o halda ola bilərdi ki, diskursa metalinqvistik nöqtəyi-nəzərdən yanaşılınsın, çünki semlər dildə müstəqil leksik ifadəyə malik deyillər [5, s.68-69].

F.Dübua belə qənaətə gəlir ki, sıfır dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsi daha çox eskiz səciyyəlidir. Onun konkret proseduraları işlənilib hazırlanmamışdır. Sıfır dərəcəsi dilin adi işlənməsinin xaricindədir. Deməli, sıfır dərəcəsinə hansısa bir “sərhəd” kimi baxmaq olar [5, s.71].

Avtokorreksiya və izafilik. Məlumdur ki, dil bütün səviyyələrdə izafiliklə müşayiət olunur, yəni dil elementləri nitqdə təkrarlanır. Bu, dilin məlumatları çatdıran zaman ortaya çıxan səhvlərə qarşı müəyyən immuniteti təmin edən yüksək xüsusiyyətidir. İzafiliyi oxşar sözlərin təkrarı kimi səciyyələndirən A.Virdi oxşar sözlərin xüsusi bir məqsəd güdmədən yanaşı işlənməsini qeyd edir, onların bəzisinin faydalı, bəzilərinin isə izafi olduğunu vurğulayır. Müəllif misallar verərək izafi sözlərin kənarlaşdırılmasına ehtiyac olduğunu söyləyir [16, s.227]. Əslində, A.Virdi bu fikirləri irəli sürərkən ədəbi üslub qaydalarından irəli gələn zərurəti qeyd etmir. Çünki işlənmə şəraitindən asılı olaraq izafilik deyilən şeyin zərurətə çevrilməsinə biganə yanaşmaq düzgün deyildir.

Biz deviasiya adlandırdığımız əhəmiyyətli dəyişiklikləri nəzərdən keçirərək ritorikaya adekvat yanaşma sərgiləməli oluruq. Əgər ritorik dəyişikliyin birinci fazası müəllifin yaratdığı deviasiyaya müncər edilirsə, onun ikinci fazasında oxucu deviasiyanı başlanğıc nöqtəsi ilə birləşdirir. Bu reduksiya avtokorreksiyadan başqa bir şey deyildir və bu o halda mümkün olur ki, dəyişikliklərin ümumi həcmi izafilik səviyyəsini aşmasın. Ritorikanın bütöv bir sahəsi dilin izafiliyi ilə bağlıdır. Ritorika izafiliyi radiusunu daraltsa da, izafilik öz

növbəsində, ritorika üçün təbii sühəd hesab olunur. İzafiliyə müxtəlif ritorik üsulların tətbiqi maraqlı nəticələrə səbəb olur. Dübua Vitold Beleviçə istinadən yazır: “İzafilik – bütün mümkün birləşmələri mənalı hesab etməkdən imtinadır” [5, s. 75].

Con Fiske kommunikasiyadan bəhs edərkən izafiliyə xüsusi bölmə ayırır və onu entropiyanın ziddi sayır. O, izafiliyi yüksək təxminiliyin nəticəsi hesab edir. Müəllif ingilis dilinin 50 faiz izafilikdən ibarət olduğunu iddia edir. Bu, o deməkdir ki, təxminən, 50 faiz ingilis sözlərini ixtisar etsək, yerdə qalan sözlər fikrin kifayət qədər dolğun ifadəsi üçün yetərli ola bilər [10, s. 9].

İzotopiya. Dübua A.J. Qreymasa istinadən diskursun semantik norması kimi izotopiya termininin üzərində təkidlə dayanırdı. İstənilən xəbərdə, yaxud mətndə dinləyici və ya oxucu “məna əlaqəsində nə isə bütöv” bir şey görmək istəyir. Əslində, kommunikasiyanın kifayət qədər effektiv olması üçün məlumatda aydın olmayan, ikimənalı heç nə olmamalıdır. Bu hallar çox vaxt morfoloji kateqoriyaların izafiliyi zamanı yaranır. Ədəbi məlumat, yaxud ritorik funksiya mövcud olan deviasiya dərəcəsi ilə yanaşı, real mövcud olmayan deviasiya dərəcəsini də əks etdirir. F.Dübua antanaklaza və antimetabolaya dair fransız dilində Paskaldan nümunə verir: *Le cœur a ses raisons que la raison ne connaît pas* “Ürəyin elə dəlilləri var ki, ağıl onu tanımır” (*Pascal*). Burada “raison” birincidə “dəlil”, ikincidə isə “ağıl” mənasında işlədilmişdir [18, s.73].

Qeyd etmək lazımdır ki, Maykl Şapiro üslubu bütün dil səviyyələrində təzahür edən ümumi koqnitiv kateqoriya kimi qəbul edir [15, s. 203]. Buraya fonetikadan tutmuş sintaksis və diskurs da daxildir. Müasir ingilis dilinin leksikası nitq spektrini əhatə edən analizlər üçün verbal vərdişləri də ehtiva edən bir sıra misallar təqdim edir. Yuxarıda toxunduğumuz antanaklaza termini hər dəfə müxtəlif məna da işlənən tək sözün təkrarından ibarət stilistik tropdur. Antimetabola nəticə budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrdə qrammatik ardıcılığın dəyişdirilməsi zamanı sözlərin təkrarı ilə müşayiət olunur. Antimetabolaya daha çox sitat gətirilən nümunə Kvintiliana aiddir : “Non ut edam vivo, sed ut vivam edo “*I do not live that I may eat, but eat that I may live*” (Yemək üçün yox, yaşamaq üçün yeyirəm) [15, s.203-204].

Fonetik və qrafik izafilik. Pis tələffüz olunmuş və ya səliqəsiz yazılmış söz dilin izafiliyi sayəsində bərpa oluna bilər. Oxşar əməliyyat sözün mənası haqqında məlumatları cəlb etmədən, həmçinin qrammatik və sintaktik qaydalardan kənar yerinə yetirilə bilər. Bəzi ritorik deviasiyalar, xüsusən, metaplazmlar (sözlərin məruz qaldığı müxtəlif fonetik dəyişmələrin ümumiləşmiş adı. Məsələn : proteza (səs artımı), epenteza (səs əlavəsi), aferezis (saitin düşməsi), eliziya (səs düşümü) kimi fonetik dəyişmələr bu qəbildən hesab olunur [3, s.424]) fonetik izafiliyi azaldır. Bununla yanaşı, onlar izafiliyi tamamilə ləğv edə bilmir, çünki əks təqdirdə oxucu sıfır dərəcəsini bərpa edə bilməzdi. Kamminqsin məşhur şeirində dialekt tələffüzü nəticəsində təhrif olunmuş ingilis sözlərini aydın görmək mümkündür:

ydoan — [I don't]

yunnuhstan — [I understand].

Sintaktik və qrammatik izafilik. İzafiliyin bu növü, xüsusən, yazılı nitqdə özünü göstərir. O, məsələn, fransız və ispan dillərində daha çox qrammatik göstəricilərdə təzahür edir. Bu zaman cinsə, kəmiyyətə, feil formalarına görə uzlaşma göstərici olur. İzafilikdən bəhs edən H.Bussmann göstərir ki, linqvistik kommunikasiya destruktiv səslər, idiolektal və digər variasiyalar, diqqətsizlik və səhv izahlar nəticəsində davamlı olaraq korlandığından dil yüksək dərəcəli izafiliklə xarakterizə edilən ünsiyyət vasitələrinə çevrilmişdir. "Buna bütün linqvistik təsvir səviyyələrində, xüsusən, morfoloji əlamətlərin bolluğunda rast gəlinir" [7, s.988]. Məsələn, ispan və fransız dillərində cəm halın bildirilməsində morfoloji əlamətlər qabarıq rol oynayır: *los árboles verdes* (yaşıl ağaclar) [7]. Fransız dilində *les grands arbres* (böyük ağaclar) sintaqmında cəm halın iki fonetik və üç qrafik göstəricisi vardır [5, s. 76].

İzafilik çox vaxt ritorik məqsədlərlə işlədilir. Məsələn: *Each and every one was there* (Hər kəs orada idi). Burada eyni mənəni ifadə edən *each* və *every* sözləri izafiliklə bərabər ritorik məqsədə xidmət edərək fikrin qüvvətlənməsinə xidmət edir.

Qeyd etdiyimiz kimi, izafilik dərəcəsi sintaktik səviyyədən də yan keçməmişdir. Məsələn, *The sun rises* sadə cümləsində təklil bildiren iki əlamətin olduğu qənaətinə gəlinir. Bu, təkdə keçmiş zamanda *The sun rose* şəklinə düşür. S.Çalkər və E.Veyner bunu tək halın səthi əlaməti hesab edirlər. Müəlliflər bildirirlər ki, izafilikdən yayınmaq üçün əks tendensiya mövcuddur. Amma izafilikdən uzaq durmağın qrammatik limitinin olduğu da, xüsusilə, vurğulanır [8, s. 354].

Semantik izafilik. Ali Dərviş öz müddəalarında Kolin Çerriyə istinad edərək izafiliyi qaydalar bolluğundan doğan dil mxüsusiyyəti və işarələr sistemi kimi səciyyələndirir. O, semantik izafiliklə sintaktik izafiliyi qarşılaşdırır, tərçümə prosesində bunun önəmini irəli sürür, ingilis və ərəb dilini nümunə göstərərək təsdiq edir ki, semantik izafilik sintaktik izafiliyə transformasiya edir [9, s.41, 48]. Semantik izafilik digər növlərdən fərqli olaraq sərt qaydalarla (məsələn, orfoqrafiya, qrammatik qaydalar və s.) təsvir olunmur. Semantik izafilik qismən məntiqi, qismən də praqmatik qaydalara söykənir. Sintaqm səviyyəsində söz kontekstlə müəyyənləşdirilməlidir. Burada iterativ (çoxdəfəli) semlərin rolu danılmazdır. Məsələn, fransız dilində "le soleil noir de le mélancolie" (melanxoliyanın qara günəşi) ifadəsində semantik əlaqəlilik pozulmuşdur [5, s.77].

R.Kovner və Daliot-Bul semantik izafilikdən bəhs edərək onun leksik izafiliklə iç-içə olduğunu qeyd edir və bunu dildəki alınmaların çoxluğu ilə izah edirlər [12, s. 269]. Leksik alınmalar mədəni elementləri ehtiva edərək dilləri zənginləşdirir. Leksik-semantik izafilik həm də üslub zənginliklərini təqdim edir.

Konvensional izafilik. Diskursun daxili quruluşunu tənzimləyən əlavə qaydaların köməyi ilə izafiliyin müəyyən faizi dilə süni surətdə daxil edilə bilər. Bu konvensiyalar yalnız müstəsna hallarda semantika sahəsinə aid olur. Daha çox poetik dili üçün səciyyəvi olan konvensional izafilik vəzn, təsbit edilmiş forma, qafiyə modelləri ilə səciyyələnir. Bununla bərabər, böyük hərflərin olmadığı və durğu işarələrinin qoyulmadığı hallarda diskursun

izafilik faizi kəskin şəkildə aşağı düşür. Bu qəbildən olan qayda həmçinin şifahi nitq üçün də keçərlidir. Məsələn, pauza, intonasiya. Bəzi hallarda şəri oxuyanda sezura (şeyrdə sözlər arasında fasilə – Z.B.), qafiyəyə ciddi əməl olunur [5, s.77].

Devasiya və konvensiya. Nə qədər ki, bir tərəfdən deviasiyaların yaradılması, digər tərəfdən onların reduksiyası (danışiq üzvlərindəki əzələ gərginliyinin zəifləməsi nəticəsində səslərdə təsahür edən keyfiyyət və kəmiyyət dəyişmələri, yaxud səsin güc və uzunluğa görə zəifləməsi [4, s. 161]) kimi ikiqat istiqamət ritorikanın əsasında dayanır, bu sapmalar oxucular və ya dinləyicilər tərəfindən aşkar edilməlidir. İstənilən fiqur diskursun ümumi izafiliyyət dərəcəsini artırıb azaltmaqla dəyişdirə bilər [5, s.79]. Akademik stilistikanın konvensional formalizmindən ritorik sapmalar (ritorik deviasiyalar – Z.B.) funksionalıq və ya kommunikativ məqsədlərlə üslubun praqmatik variasiyalarını təqdim edir [13, s. 86].

F.Dübua deviasiyayı sıfır dərəcədən sapma kimi dəyərləndirir. O, iki çətinliyin ortaya çıxdığını izah edir. “Birincisi, lüğətdə boş yerin doldurulmasına istiqamətlənmiş məqsədli dəyişikliklər mövcuddur: “lazımi sözün mövcud olmadığı” hallarda ya yenisini düşünüb tapmaq, ya da köhnəni yeni mənada istifadə etmək lazımdır. Bu əməliyyat zamanı təbiiq olunanları ritorik mahiyyətli olanlardan yalnız məqsəd ayırır. Biz yalnız poetik effektin nailiyyətlərinə yönəlmiş (Yakobsonun nəzərdə tutduğu mənada), yumoristik effekt əldə etmək üçün poeziyada işlədilən əməliyyatları ritorik adlandıracağıq” [1, s.79]. İkincisi, deviasiyanın iki hissədən ibarət olması ilə xarakterizə olunur. Birinci hissədə “əhəmiyyətli semlər məcmusundan real leksik vahidlərə keçid” gerçəkləşdirilir. İkinci hissədə dil sferasında əlavə addım atılır: “bu, lüğətdə mövcud olan leksik vahidlər məcmusundan diskursda iştirak edən konkret leksemlərə keçiddir”. Müəllif təsbit edir ki, yalnız ikinci deviasiya, sözün həqiqi mənasında ritorikaya məxsusdur [5, s.80].

XVII-XVIII əsrlərdə ritorikanın dirçəlişi belə təzahür etdi ki, alleqoriya leksikallaşaraq ritorik fiqurlardan birinə çevrildi. Müasir dövrdə J.Jenetə görə, “ritorikanın ardıcıl ixtisarı” prosesi gedir. Onu əvvəlcə, fiqurativ nitq nəzəriyyəsinə (yəni, elocutio (onun digər hissələrini bir kənara qoyurlar), inventio və dispositio), ritorika isə tropologiya (μ qrupunun terminologiyasına görə metasemem adlanan “bir sözdən ibarət” mənə fiqurları nəzəriyyəsi) ilə məhdidləşir. Tropların ən mühümü metafora və metonimiya hesab olunur.

Metaplazm bir sözün xalis formal dəyişməsidir. Tələffüz və yazı zamanı poetik sərbəstliyi buna misal göstərmək olar. Metataksis də bir neçə söz əhatə edən xalis formalı dəyişiklikdir. Buna sintaktik *inversiyayı* misal göstərə bilərik. Metasemem *metafora* kimi mənə ilə bağlı bir sözün dəyişməsidir, klassik ritorikada buna *trop* da deyirdilər. Metalogizm *ironiya* kimi bir neçə söz, hətta frazayı ehtiva edən mənənin dəyişməsidir. Deskriptiv linqvistikadan çıxış edən μ qrupunun təsnifatı qənaət prinsipinə əsaslanır.

Ənənəvi ritorikada metafora və metonimiyanın fərqi sözlərin dilxarici referentləri vasitəsilə müəyyənləşdirilirdi. Metafora sözlərin bildirdiyi predmetlərin oxşarlığına görə bir sözün digəri ilə əvəz edilməsidir, metonimiya isə bu predmetlərin qarışıq vəziyyətinə görə təyin olunur. Müasir elm belə təyinetməni olduqca kobud hesab edir, onu dilxarici gerçəkliyə

hər cür istinaddan təmizləyib xalis məntiqi, yaxud semiotik kateqoriyalara müncər etməyə çalışır. XX əsrin nəzəriyyəçiləri (onların fikirləri XXI əsr üçün də çox əhəmiyyətlidir – Z.B.) –Jerar Jenet, Pol de Man, Umberto Eko və başqaları – bu təyinetməni anlayışda dil və nitqin sössür oppzisiyasında olduğu kimi, ekstensial həcm və intensial məzmun oppzisiyası ilə əlaqələndirirdilər [6].

F.Dübua bu çətinliklərin metasememlə əlaqədar olduğunu bildirir. Buraya yalnız ritorikaya dair tədqiqatlarda istifadə olunan normativ kriteriyaları daxil etməyin zəruri olmasına baxmayaraq, deviasiya metaplazm və metataksis sahələrində ən yaxşı şəkildə dəyərləndirilir [5, s.82].

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, əgər semio-sintaktik model praqmatik və semio-semantik fiqurlarla tamamlanırsa, onda praqmatik və semio-semantik fiqurlar mütləq şəkildə deviasiya elementlərini ehtiva edir. Bunun baş vermə mexanizmi belədir: praqmatikada adi linqvistik kommunikasiya normalarından sapma, semantikada reallıqla bağlı adi normadan yayınma nəzərdə tutulur. Əgər biz kommunikativ əlaqələrə strukturlaşmış nitq aktları nəzəriyyəsi kimi baxırıqsa, onda praqmatik nitq fiqurlarını "kvazi-nitq aktları", yəni fiktiv ünsiyyət aktları kimi interpretasiya edə bilərik. Semio-semantik nitq fiqurlarının müəyyənləşdirilməsi analoji situasiyada baş verir, lakin bu, bir qədər mürəkkəbdir, çünki onun arxa planı kimi reallıq modeli fərz olunur. Referensial nitqin ikincidərəcəliliyi də kvazi-xarakter daşıyır. Praqmatik nitq fiqurlarının kommunikativ fiksionallığı ilə yanaşı semantik fiqurların referensial fiksionallığı da ortaya çıxır. Psevdoferensiallığın əlaməti ənənəvi tropların səciyyələndirilməsinə xidmət edir [19].

Nəticə etibarilə, klassik "publikaya müraciət fiqurları"nın yenidən mənalandırılmasına ehtiyac vardır: *interrogatio kvazi-sual, addubitatio kvazi-şübhə, concessio kvazi-güzəşt, permissio kvazi-icazə, subiectio kvazi-dialog və s. kimi xarakterizə olunur* [14, s.75]. Bu fiqurlar sistemi bütün mümkün nitq aktlarının taksonomiyasını təklif edir. Bu mərhələdə təsbit etmək olar ki, ikincidərəcəli kommunikasiya qrammatikasından törəyən nitq fiqurları normativ ritorikadan bizə məlum olan saydan daha çoxdur.

Deməli, semio-semantik cəhətdən izah olunan "tropiklik" termini reallığın modifikasiya üsulunu təqdim edir. Zavarzadə, Maria Regina Keçtə istinar edərək yazır ki, troplar öz tropluğunu (məsələn, metafora kimi fəaliyyət göstərməsini) inandırıcılığın tarixi və mədəni çərçivəsi vasitəsilə əldə edir. "Ədəbi varlıqlar öz ədəbiliyini itirib metaforik çalarlar qazana bilirlər... Deməli, tropluq konkret linqvistik varlıqların atributu yox, öz istifadə olunmalarının tarixi effektidir" [17, s.44].

Nəticə. Semantikanın semiotik ölçüsündə o, öz sistematik formulunu "ikincidərəcəli referans qrammatikasında" tapır. İkincidərəcəli ritorik qrammatikanın üç növü – xətti (kombinator), kommunikativ və referensial – ondan ibarətdir ki, onlar müvafiq surətdə "nitq", yaxud "mətn" əlamətinin semiotik strukturunu yaratmağa xidmət edirlər. Ancaq qeyri-verbal, yəni vizual və ya akustik əlamətlərə keçidi də istisna etmək olmaz. Ritorik nitq fiqurları

modelinin yeganə dərk edilən stilistik model olmadığını bildirməyə gərək yoxdur. Ünsiyyət prosesinin ayrı-ayrı komponentlərindən əlavə stilistik konseptlər əldə oluna bilər [14, s.76].

Deməli, ritorika çox sayda deviasiyaları təqdim edir. Mövcud qaydaları pozan bu deviasiyalar dil formasının normal səviyyəsini dəyişir [2].

Ədəbiyyat

1. Bağırzadə Z.M. (2018), İngilis dilində norma – deviasiya əlaqəsi. Bakı: Filologiya məsələləri, № 14, s. 81-90.
2. Bağırzadə Z.M. (2020), Ədəbi dilin inkişaf perspektivləri. Bakı: Filologiya məsələləri, №8, s.169-179.
3. Dilçilik ensiklopediyası. [II] cilddə. prof. F.Y.Veysəllinin redaktəsi ilə. I cild, Bakı: Mütərcim, 2006, 516 s.
4. Dilçilik ensiklopediyası. [II] cilddə. prof. F.Y.Veysəllinin redaktəsi ilə. II cild, Bakı: Mütərcim, 2008, 528 s.
5. Дюбуа, Ж. (1986), Общая риторика: Пер. с фр., Общая риторика: Пер. с фр. Ж. Дюбуа, Ф. Пир, А. Тринон и др.; Москва: Прогресс, 392 с.
6. Зенкин, С. (2017), Теория литературы: проблемы и результаты. Новое Литературное Обозрение, Москва: <https://books.google.az/books?id=-Gcg4DwAAQBAJ&printsec=frontcover>
7. Bussmann H. (1998), Routledge Dictionary of Language and Linguistics. ranslated and edited by Gregory Trauth and Kerstin Kazzaz. London: Routledge, 1304 p.
8. Chalker S., Weiner E. (2014), The Oxford Dictionary of English Grammar. Oxford: Oxford University Press, 453 p.
9. Darwish A. (2003), The Transfer Factor: Selected Essays on Translation and Cross-cultural Communication. Melbourne: Writescope Publishers, 150p.
10. Fiske J. (2010), Introduction to Communication Studies. London: Routledge, 248 p.
11. Hart Q. (2010), Scriptural Wisdom for the Weak This Week. Bloomington: Xlibris Corporation, 56 p.
12. Kowner R., Daliot-Bul M. (2008), Japanese: The dialectic relationships between ‘Westernness’ and ‘Japaneseness’ as reflected in English loan words. Globally Speaking: Motives for Adopting English Vocabulary in Other Languages editors J. Rosenhouse, Rotem Kowner. – Toronto: Multilingual Matters, 337, 250-276.
13. Pérez-Llantada A., Alastrué R. (1998), Re-thinking rhetorical strategies in academic genres. Genre Studies in English for Academic Purposes/ Estudios de Genero en Ingles para propositos academicos by ed. Inmaculada Fortanet, Tony Dudley. Publicacions de la Universitat Jaume I, 317p.
14. Plett H. Literary Rhetoric: Concepts–Structures–Analyses, Leiden-Boston: Brill, 2010, 232 p.

15. Shapiro M. (2017), *The Speaking Self: Language Lore and English Usage: Second Edition*. Berlin: Springer, 517 p.
16. Viridi A. (2013), *Marvelous English Grammar: 180 English Grammatical Mistakes*. Bloomington: Xlibris Corporation, 289 p.
17. Zavarzadeh M. (1992). *Theory as Resistance / Pedagogy is Politics: Literary Theory and Critical Teaching*. Edited by M.Kecht. Chigago: University of Illinois Press, 3p. 25-48.
18. Dubois J. (1970), *Rhétorique générale: Par le groupe MY*. Larousse, 206 p.
19. Plett H. (2000), *Systematische Rhetorik: Konzepte und Analysen*. Exeter: Fink, 303 p.